

УДК: 159.922.8:159.942.4

**Руденко Наталія**

кандидат психологічних наук, доцент  
кафедри дошкільної педагогіки і психології  
та спеціальної освіти імені проф. Т.І. Поніманської  
Рівненського державного гуманітарного університету  
<https://orcid.org/0000-0002-1927-7742>

**Назарець Людмила**

кандидат психологічних наук, доцент  
кафедри вікової та педагогічної психології  
Рівненського державного гуманітарного університету  
<https://orcid.org/0000-0001-5758-309X>

DOI <https://doi.org/10.35619/praprv.v1i21.353>

## АНАЛІЗ ЕТНІЧНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ ТА ТОЛЕРАНТНОСТІ УКРАЇНСЬКИХ ПІДЛІТКІВ

**Анотація.** У статті проаналізовано поняття «етнічність», «етнічна самосвідомість», «ідентичність», «етнічна ідентичність», «етнічна толерантність». Описано типи етнічної ідентичності: етнотолерантність, етнічна індивідуальність, позитивна етнічна ідентичність, етнотолерантність, етнотолерантність, етнотолерантність. Розглянуто концепції розвитку усвідомлення дітьми власної належності до етнічної групи. Здійснено аналіз психологічної, антропологічної та соціологічної літератури з проблеми формування національної самосвідомості, етнічної толерантності особистості. Показано, що етнічна толерантність є специфічною рисою національного характеру, духу народів, невід'ємним елементом структури менталітету.

Виявлено, що етнічна ідентичність, як результат когнітивно-емоційного процесу самоусвідомлення людини як представника певного етносу притаманна більшості підлітків експериментальної вибірки. 99 % опитаних учнів мають високі показники приналежності до української нації. У 98 % респондентів визначено нормальний рівень етнічної ідентичності і толерантності. Підлітки використовують типові для своєї етнічної групи способи поведінки, бажають зберігати українську мову і звичаї свого народу. У більшості респондентів переважає позитивна етнічна ідентичність – це поєднання позитивного ставлення до власного народу з позитивним ставленням до інших народів.

Результати статистичної обробки даних за допомогою *t*-критерія Стюдента показали, що не існують статеві відмінності ( $\alpha=0,05$ ) у показниках таких шкал методики «Етнічна ідентичність», як «Відчуття приналежності до своєї етнічної групи», «Значення етнічної приналежності». Існують статеві відмінності ( $\alpha=0,05$ ) у таких показниках шкали методики «Етнічна ідентичність», як «Оцінка взаємин більшості та меншості».

**Ключові слова:** ідентичність, етнічна ідентичність, толерантність, етнічна толерантність, підлітковий вік.

**Постановка проблеми.** Формування у підлітків етнічної ідентичності є проблемою державної ваги і національної безпеки з огляду на військовий стан в Україні. Виклики, перед якими стоїть наша країна, як то: відстоювання власної територіальної цілісності, зростання ролі власної причетності та відповідальності за долю України вимагають уваги до виховання підростаючого покоління.

Актуальність формування етнічної ідентичності української молоді обумовлена необхідністю досягнення й засвоєння національно-культурних цінностей українського народу, історичної пам'яті, збереження національної автентичності. Водночас, формування національно-культурної ідентичності має здійснюватися на основі рівноправного діалогу з усіма етносами і народами, які проживають на теренах України і спрямовуватися на згуртування української нації, створення сприятливих умов для її розвитку.

В першу чергу це стосується молодих людей, які в сучасному суспільстві шукають нові основи, орієнтири, ідеали. Суспільство обрало одним з напрямків формування таких орієнтирів виховання, яке включає розвиток національної самосвідомості й гідності; дбайливе ставлення до рідної мови, традицій; відповідальність за природу рідної країни; потребу зробити свій внесок у долю Батьківщини та інші складові. Але й досі залишаються відкритими питання стосовно того, яким чином відбувається формування національної самосвідомості, етнічної толерантності молоді людини.

**Аналіз останніх досліджень з проблеми.** Аналіз джерел показав, що починаючи з 1980-х років у етнопсихологічній науці поряд із термінами «етнос» та «етнічна свідомість» з'являються такі нові терміни як «етнічність», «етнічна ідентичність», які були поширені у працях антропологів та соціологів.

Етнічна ідентичність означає одну з форм самосвідомості індивіда чи групи людей, що ґрунтується на відчутті ними своєї належності до певної етнічної спільності. Фундаментом етнічної ідентичності є закорінена в історичній пам'яті сукупність антропологічних та культурно-символічних ознак (спільність походження, мова, територія проживання, релігія, звичаї, традиції тощо) (Нагорна, 2005).

У вітчизняній етнології терміни «етнічність» та «етнічна ідентичність» найчастіше використовуються як взаємозамінні і означають «народ як національну спільність», розуміються як національність (в сенсі національної приналежності) і національна ідентичність (в сенсі ідентифікації себе з певним народом).

Найчастіше термін «етнічність» в західній науці вживають політологи, коли мова заходить про наполегливу і виразну самоідентифікацію, засновану на етнічній належності, і про конфлікти на етнічному ґрунті. Цей термін розглядали такі зарубіжні дослідники як Парсонс, Хобсбаум, Рігс, Мест, Вос, Енлоу, Фріман, Романуцці-Росс, Барт та ін.

Поняття «етнічна самосвідомість» визначається як усвідомлення народом у цілому та кожною особистістю, яка складає народ, своєї належності до певного етносу, що базується на спільності мови, культури, історичної долі та визнанні особливих специфічно-історичних рис свого народу. Отже, головними ознаками етнічної самосвідомості є усвідомлення: етнічної спільності, особливих етнопсихологічних рис, особливої етнічної культури. А також: соціально-моральна самооцінка, етнічна самоідентифікація. Етнічна самосвідомість є одним з головних наслідків об'єднавчих процесів (Махній, 2015).

У науці термін «ідентичність» (від лат. *identicus* — тотожність) виражає ідею постійності, тотожності, спадкоємності індивіда і його самосвідомості (Ідентичність, 2023). Поняття «ідентичність» спочатку з'явилося в психіатрії в контексті вивчення феномена «кризи ідентичності», що описує стан психічних хворих, які втратили уявлення про самих себе і послідовності подій свого життя. Американський психоаналітик Еріксон переніс його в психологію розвитку, показавши, що криза ідентичності є нормальним явищем розвитку людини. У період юності кожна людина так чи інакше переживає кризу, пов'язану з необхідністю самовизначення, у вигляді цілої серії соціальних і особистісних виборів та ідентифікацій. Якщо юнакові (юнці) не вдається своєчасно вирішити ці завдання, у нього формується неадекватна ідентичність (Ідентичність, 2023).

Дослідженням ідентичності займалися такі соціальні психологи як Мід, Кулі, які розглядали ідентичність як результат і умову інтеракції. Приблизно в 70-х роках сформувалась теорія соціальної ідентичності. Сутність, критерії становлення та фактори

розвитку ідентичності в різні часи досліджували Ватерман, Еріксон, Маттерсон, Салліван, Фройд, Фромм та ін. (Карпенко, 2022).

Тешфел та Тернер висувають загальний психологічний принцип, згідно якого специфіка групової категоризації полягає у тому, що групова ідентифікація безпосередньо пов'язана з іншим когнітивним процесом – диференціацією категоризованих груп. Модель двох вимірів ідентичності Беррі передбачає, що етнічні ідентичності зі своєю та чужою етнічними групами можуть існувати незалежно одна від одної. Члени етнічної групи можуть мати як сильну, так і слабку ідентифікацію і зі своєю групою, і з групою домінантної більшості (Карпенко, 2022).

**Мета статті:** здійснити психологічний аналіз особливостей проявів етнічної ідентичності та етнічної толерантності сучасних підлітків.

**Виклад основного матеріалу дослідження.** Етнічна ідентичність — відчуття належності до певної етнічної спільноти, однаковості з іншими її членами внаслідок спільності історичної пам'яті, спогадів про єдиних предків та емоційних зв'язків з батьківщиною, а також спільності основних компонентів культури, що звичайно виявляється у солідарності з членами цієї спільноти (Махній, 2015).

Це стан процесу ідентифікації особи (на певний момент часу), яка крім власної індивідуальної неповторності усвідомлює свою належність до певної культурної спільноти і пов'язана з нею почуттям солідарності через спільні цінності та погляди.

Явище етнічної ідентичності може мати як індивідуальні, так і колективні форми. Колективна етнічна ідентичність відображає спільність культурних компонентів протягом життя багатьох поколінь, створює чуття неперервності при змінах поколінь у даній етнічній спільноті.

Виділяють такі типи етнічної ідентичності: 1. *Етнонігілізм* – одна з форм гіпоідентичності, що являє собою відхід від власної етнічної групи. 2. *Етнічна індиферентність* – розмивання етнічної ідентичності, виражене в невизначеності етнічної приналежності, неактуальності етнічності. 3. *Норма (позитивна етнічна ідентичність)* – поєднання позитивного ставлення до власного народу з позитивним ставленням до інших народів. У поліетнічному суспільстві позитивна етнічна ідентичність має характер норми і властива переважній більшості. Вона задає такий оптимальний баланс толерантності по відношенню до власної та інших етнічних груп, який дозволяє розглядати її, з одного боку, як умову самостійності і стабільного існування етнічної групи, з іншого – як умову мирної міжкультурної взаємодії в поліетнічному світі. 4. *Етноегоїзм* – даний тип ідентичності може виражатися в нешкідливій формі на вербальному рівні як результат сприйняття через призму конструкту «мій народ», але може припускати, наприклад, напруженість і роздратування у спілкуванні з представниками інших етнічних груп або визнання за своїм народом права вирішувати проблеми за «чужий» рахунок. 5. *Етноізоляціонізм* – переконаність у перевазі свого народу, визнання необхідності «очищення» національної культури, негативне ставлення до міжетнічних шлюбних союзів, ксенофобія. 6. *Етнофанатизм* – готовність йти на будь-які дії в ім'я так чи інакше зрозумілих етнічних інтересів, аж до етнічних «чисток», відмови іншим народам у праві користування соціальними привілеями та ресурсами, визнання пріоритету етнічних прав народу над правами людини, виправдання будь-яких жертв у боротьбі за благополуччя свого народу (Седих, 2015).

Концепція розвитку усвідомлення дітьми власної належності до етнічної групи вперше була обґрунтована Піаже (Савицька, Співак, 2011). Швейцарський дослідник проаналізував дві сторони одного процесу: 1) формування поняття «батьківщина»; 2) формування образу «інших країн» та «іноземців».

Розвиток етнічної ідентичності розглядався Піаже у вигляді створення когнітивної моделі. Проявами знань про етнічні явища виступали етнічні почуття. Науковець виділив три етапи становлення етнічної ідентичності:

- у 6-7 років дитина набуває перші фрагментарні та несистематичні знання про власну етнічну належність. Найважливішими у цьому віці є сім'я та безпосереднє соціальне оточення, а не етнічна група або країна.

- у 8-9 років дитина чітко диференціює себе зі своєю етнічною групою, висуває підстави для ідентифікації - національність батьків, рідну мову, місце проживання. На цьому етапі зароджуються національні почуття.

- в молодшому підлітковому віці (10-11 років) етнічна ідентичність формується у повному обсязі, а саме, з-поміж особливостей різних народів дитина виділяє унікальність історії, специфіку традиційної побутової культури (Шатинська, 2014 : 23).

Етнічна ідентичність є набутою, а не вродженою якістю. Основними чинниками розвитку етнічної ідентичності в індивіда є: 1) особливості етнічної соціалізації в сім'ї, школі, найближчому соціальному оточенні; 2) специфіка етноконтактного середовища (етнічна гомо/гетерогенність); 3) статусні відносини між етнічними групами.

У науковій літературі ми знайшли підтвердження думки про те, що «позитивна етнічна ідентичність є основою етнічної толерантності» (Руденко, 2015).

Толерантність (від лат. *tolerantia* – стійкість, витривалість, терпимість. ) – термін, що означає терпимість до іншого світогляду, способу життя, поведінки і звичаїв. Протилежністю толерантності є нетерпимість (Кобзар, 2023)

Сам термін толерантність формувався протягом багатьох століть. Ідея толерантності виникла ще в давній античності і спочатку існувала як вирішення проблеми ставлення до релігійних меншин (Молчанова, 2013).

Філософський аспект поняття толерантності трактується науковцями в таких можливих способах розуміння:

– «толерантність як байдужість», припускає існування думок, істинність яких ніколи не може бути доведена (релігійні погляди, специфічні цінності різних культур, особливі етнічні вірування і переконання та ін.);

– «толерантність як неможливість взаєморозуміння», обмежує прояв терпимості повагою до іншого, якого разом з тим зрозуміти неможливо і з яким неможливо взаємодіяти;

– «толерантність як поблажливість» має на увазі привілейоване у свідомості людини положення своєї власної культури, тому всі інші оцінюються як слабші: їх можна терпіти, але при цьому одночасно і зневажати;

– «терпимість як розширення власного досвіду і критичний діалог» дозволяє не тільки поважати чужу позицію, але й змінювати свою в результаті критичного діалогу (Молчанова, 2013).

Толерантність – терпимість до чужих поглядів, вірувань, політичних уподобань та позицій, поведінки тощо. Толерантність містить у собі риси, які сприяють мирному вирішенню конфліктів: почуття єдності в різноманітті, патріотизм, пошук компромісів, громадянський настрій, поважне ставлення до інших людей, особиста відповідальність (перед родиною, членами громади, державою), готовність вислуховувати думку інших, повага до прав інших осіб, самодисципліна (добровільне виконання законів і правил), широкий світогляд. У соціально-культурному плані етнічна або національна толерантність трактується як «специфічна риса національного характеру, духу народів, що є невід'ємним елементом структури менталітету, що орієнтується на терпимість» (Руденко, 2015).

Формування почуття толерантності розпочинається із намагання обмежити агресію, перетворити ортодоксальність на терпимість, навчити людину жити у світі собі подібних, що не схожі на неї і при цьому почувати себе комфортно. На ґрунті толерантності формується система цінностей, центром якої є Всесвіт, людство у цілому, загальнокультурні смисли (космополітизм). Останній також постає у двох виявах: позитивному (діалогічна відкритість) та негативному (конформізм, індиферентність, пасивна лояльність, байдужість, готовність піддатися асиміляції, «безрідна» маргінальність). Основою толерантного ставлення до

людства є позитивна етнічна ідентичність, в структурі якої позитивний образ власної етнічної групи співіснує з позитивним ціннісним ставленням до інших етнічних груп.

В ході емпіричного дослідження нами була використана методика «Етнічна ідентичність», що дозволяє визначити самоідентифікацію через усвідомлення особливостей власної етнічної групи і суб'єктивного значення для людини власної належності до даної етнічної групи. Рівень етнічної ідентичності за даною методикою визначався за трьома показниками: 1) почуття приналежності до етнічної групи (підвищене почуття приналежності (гіперідентичність); нормальна ідентичність; знижене почуття приналежності (гіпоідентичність); 2) значення етнічної приналежності (дуже значуща етнічна приналежність; низьке значення етнічної приналежності); 3) оцінка взаємин етнічного оточення (етнічна більшість (корінне населення) повинно домінувати; рівність у відносинах етнічної більшості і меншості; етнічна більшість (корінне населення) не повинно мати жодних переваг).

З метою визначення етнічної толерантності у полікультурному регіоні методом актуалізації соціально – перцептивного образу у міжкультурній взаємодії нами була використана методика «Етнічна толерантність». Рівень етнічної толерантності визначається в трьох вимірах:

1. Ступінь етнічної толерантності визначалась на основі наступних критеріїв: установка на етнічну толерантність, рівень «негативізму» у ставленні до власної та інших етнічних груп, рівень порогу емоційного реагування на інше етнічне оточення, ступінь вираження агресивних та ворожих реакцій у ставленні до інших груп.

2. Ступінь потреби в етнічній приналежності визначалась як:

- висока потреба в етнічній приналежності («етноафіліативні тенденції»);
- низька потреба в етнічній приналежності («анти – афіліативні тенденції»).

3. Орієнтація на збереження етнічних та культурних традицій визначалась на основі наступних критеріїв: ступінь включення в національно – культурні об'єднання, їх роль у формуванні позитивної етнічної ідентичності та етнічної толерантності.

Експериментальне дослідження особливостей етнічної ідентичності та толерантності підлітків проводилось у Рівненському ліцеї № 19 у I семестрі 2022 – 2023 навчального року. В опитуванні взяли участь 80 учнів (37 осіб чоловічої статі і 43 особи жіночої статі). За методикою «Етнічна ідентичність» ми визначили самоідентифікацію учнів через усвідомлення особливостей власної етнічної групи і суб'єктивного значення для опитаних власної належності до етнічної групи. Кількісні результати дослідження подано в таблиці 1.

Таблиця 1

**Результати дослідження етнічної ідентичності підлітків  
(за методикою «Етнічна ідентичність»)**

| Шкали методики «Етнічна ідентичність»          | Рівні розвитку етнічної ідентичності (у %)<br>(вибірка підлітків 13-14 років, N=80) |                 |                |
|------------------------------------------------|-------------------------------------------------------------------------------------|-----------------|----------------|
|                                                | високий рівень                                                                      | середній рівень | низький рівень |
| Відчують приналежність до своєї етнічної групи | 1                                                                                   | 98              | 1              |
| Значення етнічної приналежності                | 99                                                                                  | -               | 1              |
| Оцінка взаємин більшості та меншості           | 24                                                                                  | 76              | -              |

За результатами методики «Етнічна ідентичність» для учнів найважливішим є показник «Значення етнічної приналежності». Дуже значуща етнічна приналежність є важливою для

99 % опитаних учнів (79 учнів). Відповідно, низьке значення етнічної приналежності характерно лише для однієї дівчини (1 %).

Такі показники етнічної ідентичності за шкалами «Відчуття приналежності до своєї етнічної групи» і «Оцінка взаємин більшості і меншості» для більшості опитаних учнів визначені на середньому рівні. У 98 % опитаних респондентів (78 учнів) визначено нормальний рівень ідентичності. У одного хлопця визначено підвищене почуття приналежності (гіперідентичність) і ще у одного – знижене почуття приналежності (гіпоідентичність).

Що стосується показників за шкалою «Оцінки взаємин більшості і меншості», то 76 % опитаних (61 учень) виступають за рівність у відносинах етнічної більшості і меншості. Жоден з опитаних не вважає, що етнічна більшість (корінне населення) не повинно мати жодних переваг, а 24 % опитаних (19 учнів) вважають, що етнічна більшість (корінне населення) повинно домінувати.

Для 79% опитаних підлітків (63 учні) такий показник етнічної ідентичності як «Значення етнічної приналежності» був визначений як найважливішим, а власна належність до етнічної групи набувала суб'єктивного значення. Тобто у даних учнів виражена дуже значуща етнічна приналежність. Для 21 % опитаних (17 учнів) важливою є оцінка взаємин етнічного оточення (тобто оцінка стосунків етнічної більшості і меншості). Показник відчуття приналежності до певної етнічної групи, тобто самоідентифікація через усвідомлення особливостей власної етнічної групи, не є важливою для опитаних учнів.

Таблиця 2

**Показники розподілу вибірки за рівнем сформованості етнічної ідентичності у чоловічій і жіночій підліткових вибірках (за методикою «Етнічна ідентичність»)**

| Шкали методики<br>«Етнічна ідентичність»               | Рівні розвитку етнічної ідентичності (у %) |                   |                 |                   |                 |                   |
|--------------------------------------------------------|--------------------------------------------|-------------------|-----------------|-------------------|-----------------|-------------------|
|                                                        | високий рівень                             |                   | середній рівень |                   | низький рівень  |                   |
|                                                        | жіноча<br>стать                            | чоловіча<br>стать | жіноча<br>стать | чоловіча<br>стать | жіноча<br>стать | чоловіча<br>стать |
| Відчувають<br>приналежність до своєї<br>етнічної групи | 3                                          | -                 | 94              | 100               | 3               | -                 |
| Значення етнічної<br>приналежності                     | 100                                        | 98                | -               | -                 | -               | 2                 |
| Оцінка взаємин більшості<br>та меншості                | 30                                         | 19                | 70              | 81                | -               | -                 |

Що стосується статевих особливостей самоідентифікації учнів через усвідомлення особливостей власної етнічної групи і суб'єктивного значення для них власної належності до етнічної групи, то результати вказують на те, що суб'єктивне значення для підлітків власної приналежності до етнічної групи (відчуття дуже значущої етнічної приналежності) є важливим як для осіб жіночої статі, так і для осіб чоловічої статі, а оцінка взаємин більшості та меншості є менш значимою. Все ж більше опитаних хлопців (30 %) вважають, що корінне населення повинно домінувати, тоді як більше дівчат (81 %) виступають за рівність у відносинах більшості і меншості. Саме тому ми можемо стверджувати, що учні стають менш схильними до поділу етнічної групи на меншість та більшість, а максимум уваги приділяють самоідентифікації через усвідомлення особливостей власної етнічної групи.

Для підтвердження статистичної значущості статевих відмінностей у показниках шкал методики дослідження етнічної ідентичності ми застосували t-критерій Стюдента.

Результати математичної обробки даних показали, що не існують статеві відмінності ( $\alpha=0,05$ ) у показниках таких шкал методики, як «Відчуття приналежності до своєї етнічної групи», «Значення етнічної приналежності». Існують статеві відмінності ( $\alpha=0,05$ ) у показниках шкали методики, як «Оцінка взаємин більшості та меншості».

Отже, етнічна ідентичність як результат когнітивно-емоційного процесу самоусвідомлення людини як представника якого-небудь етносу, певний ступінь ототожнення з цим етносом і відособлення від інших етносів, притаманна більшості підлітків. У житті вони використовують типові для своєї етнічної групи способи поведінки, бажають зберігати етнічну мову і звичаї свого народу.

Дослідження рівня етнічної толерантності за методикою «Етнічна толерантність» здійснювалось за трьома показниками: ступінь етнічної толерантності, ступінь потреби в етнічній приналежності, орієнтація на збереження етнічних та культурних традицій. Кількісні результати дослідження систематизовано в таблиці 3.

Таблиця 3

**Результати дослідження етнічної толерантності (за методикою «Етнічна толерантність») у підлітків**

N=80

| Шкали методики «Етнічна толерантність»                   | Рівні розвитку етнічної толерантності (у %) |                 |                |
|----------------------------------------------------------|---------------------------------------------|-----------------|----------------|
|                                                          | високий рівень                              | середній рівень | низький рівень |
| Ступінь етнічної толерантності                           | 15                                          | 79              | 6              |
| Етноафіліативні тенденції етнічної приналежності         | 15                                          | 78              | 7              |
| Антиафіліативні тенденції етнічній приналежності         | 36                                          | 61              | 3              |
| Орієнтація на збереження етнічних та культурних традицій | 9                                           | 89              | 2              |

За методикою «Етнічна толерантність» визначено, що всі досліджувані показники у підлітків переважно сформовані на середньому рівні. Ступінь етнічної толерантності (як установка на етнічну толерантність) у 79% опитаних підлітків визначена на середньому рівні (63 учні). Відповідно, у 15 % учнів – на високому рівні і у 6 % - на низькому. Етноафіліативні тенденції етнічної приналежності на середньому рівні мають 78 % опитних (62 учні). Відповідно, 15 % мають високий рівень потреби в етнічній приналежності і 7 % - низький рівень етноафіліативної тенденції етнічної приналежності.

Орієнтація на збереження етнічних і культурних традицій на середньому рівні виражена у 89 % опитаних підлітків. Відповідно, на високому рівні цей показник визначено у 9 % опитних, а низький рівень – у 2 % учнів. Статеві відмінності у показниках етнічної толерантності представлено у таблиці 4.

Отже, рівень порогу емоційного реагування на інше етнічне оточення на 2 % є вищим у осіб чоловічої статі порівняно з особами жіночої статі, але і показник низького ступеня етнічної толерантності у них на 3 % є вищим порівняно з дівчатами. Показники рівня потреби в етнічній приналежності є вищими у дівчат по всіх рівнях.

Ступінь включення учнів в національно – культурні об'єднання, які відіграють важливу роль у формуванні позитивної етнічної ідентичності та етнічної толерантності, визначений на середньому рівні – у 91 % дівчат і 86 % хлопців. Але серед хлопців на 4 % більше тих, хто на високому рівні орієнтований на збереження етнічних і культурних традицій.

Таблиця 4

**Показники розподілу вибірки за рівнем сформованості етнічної толерантності у чоловічій і жіночій підліткових вибірках (за методикою «Етнічна толерантність»)**

N=80

| Шкали методики<br>«Етнічна толерантність»                | Рівні розвитку етнічної ідентичності (у %) |                    |                 |                    |                 |                    |
|----------------------------------------------------------|--------------------------------------------|--------------------|-----------------|--------------------|-----------------|--------------------|
|                                                          | високий рівень                             |                    | середній рівень |                    | низький рівень  |                    |
|                                                          | жіноча<br>стать                            | чоловіч<br>а стать | жіноча<br>стать | чоловіч<br>а стать | жіноча<br>стать | чоловіч<br>а стать |
| Ступінь етнічної толерантності                           | 16                                         | 14                 | 76              | 81                 | 8               | 5                  |
| Етноафіліативні тенденції етнічної приналежності         | 11                                         | 19                 | 76              | 79                 | 13              | 2                  |
| Антиафіліативні тенденції етнічній приналежності         | 24                                         | 47                 | 73              | 51                 | 3               | 2                  |
| Орієнтація на збереження етнічних та культурних традицій | 11                                         | 7                  | 86              | 91                 | 3               | 2                  |

Відповіді підлітків на дане запитання підтверджують свідоме розуміння ними характеристик, які відносяться до поняття «етнічність», «етнічна ідентичність», «етнічна толерантність» як сукупності етнопсихологічних ознак нації, що вирізняють її від інших національних спільнот. Підлітки нашої вибірки усвідомлюють, що найбільшою формою вияву української етнічної ідентичності є духовність як сутність свідомого життя народу – служіння високим ідеалам істини, добра, краси і мудрості. Вони вірять в духовні сили власного народу і перемогу над ворогом.

**Висновки та перспективи подальших розвідок.** Вивчення особливостей розвитку національної та етнічної ідентичності українців є особливо актуальним у світлі останніх соціальних та політичних подій, що відбуваються на території нашої держави. І самі події в українському суспільстві, які сталися протягом останнього часу, відображають істотні зміни в етнічній та національній ідентичності, політичній та культурній самосвідомості українців.

Етнічна ідентифікація передбачає обов'язкове етнічне самоусвідомлення як відносно стійку систему свідомих уявлень на рівні віднесення себе до певного етносу; а також наявність етнічного почуття – свідомого, але неосмисленого відчуття своєї належності до етносу, його культури, що викликає гордість за свій народ, емоційно позитивне сприйняття явищ етнічної культури, інтересів свого народу, навіть готовність до самопожертви в ім'я свого народу, яке може поєднуватися з екстремальним, гіпертрофованим почуттям переваги власного народу над іншими, ненависті до чужих етносів, прагнення до їхнього підкорення й навіть знищення. Головною диференційною рисою етносу є культура в широкому її розумінні, що являє собою збережені в колективній пам'яті символічні способи матеріального й духовного усвідомлення світу, моделі його пізнання й інтерпретації, а також способи колективного існування представників різних народів, одного етносу або певної його групи. У встановленні етнічної належності визначальною є насамперед думка індивіда, який усвідомлює себе членом етнічної спільноти. Ідентифікація себе як члена певного етносу здійснюється на соціально-психологічному рівні, коли уявлення про себе формуються як похідні від усвідомлення людиною власної причетності до певної соціальної групи.

Етнічна ідентичність як результат когнітивно-емоційного процесу самоусвідомлення людини як представника якого-небудь етносу, певний ступінь ототожнення з цим етносом і відособлення від інших етносів, притаманна більшості підлітків. У житті вони

використовують типові для своєї етнічної групи способи поведінки, бажають зберігати етнічну мову і звичаї свого народу.

У більшості респондентів нашої вибірки переважає позитивна етнічна ідентичність – це поєднання позитивного ставлення до власного народу з позитивним ставленням до інших народів. Отримані результати можна пояснити тими обставинами, що дослідження проводилося серед підлітків вже зі сформованою етнічною ідентичністю. Ці висновки підтверджують точку зору більшості психологів на те, що «реалізованої» етнічної ідентичності дитина досягає ще у молодшому підлітковому віці, коли першочергового значення для індивіда набуває саморефлексія. Саме у цьому віці з-поміж особливостей народів різних країн світу дитина виділяє унікальність історії своєї держави, специфіку традиційної культури свого народу

### СПИСОК ПОСИЛАНЬ

- Ідентичність (психологія)*. (2023, Листопад 12). Взято з <https://uk.wikipedia.org/wiki/>
- Карпенко Є. В. (2022). Етнічна ідентичність особистості в контексті соціально-психологічних досліджень. *Вчені записки ТНУ імені В.І. Вернадського*, 33 (72), 3, 10-15. Київ: Видавничий дім «Гельветика».
- Кобзар Г. (2023, Листопад 10). *Толерантність – це розуміння того, що людина має право бути не такою, як інші*. Взято з <https://docuclub.docudays.ua/news/-lyudina-maye-pravo-buti-ne-takoyu-yak-insh>
- Махній М. М. (2015). *Етнічна психологія*. Київ: Слово.
- Молчанова А. О. (2013). *Толерантність як ціннісна основа професійної діяльності педагога*. Київ: Інститут педагогічної освіти і освіти дорослих НАПН України.
- Нагорна Л. П. (2005). *Ідентичність етнічна*. Взято з [http://www.history.org.ua/?termin=Identychnist\\_etnichna](http://www.history.org.ua/?termin=Identychnist_etnichna)
- Руденко Н. М. (2015). Порівняльний аналіз етнічної ідентичності учнів Сходу і Заходу України. *Гуманітарний вісник ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди»*, 36, III (63), 158-167. Київ: Гнозис.
- Савицька О. В., Співак Л. М. (2011). *Етнопсихологія*. Київ: Каравела.
- Седих К. В. (2015). Сучасні тенденції розвитку етнічної та національної ідентичності в українському суспільстві. *Особистість у розвитку: психологічна теорія і практика*, 249-271. Суми : Вид-во Сум ДПУ імені А.С. Макаренка.
- Шатинська О. (2014). *Етнопсихологія*. Взято з <https://www.dkpp.com.ua/wp-content/uploads/2019/10/etn-sem.pdf>

### REFERENCES

- Identychnist (psykholohiia) [Identity (psychology)]*. (2023, Lystopad 12). Vziato z <https://uk.wikipedia.org/wiki/> [in Ukrainian].
- Karpenko Ye. V. (2022). Etnichna identychnist osobystosti v konteksti sotsialno-psykholohichnykh doslidzhen [Ethnic identity of the individual in the context of social and psychological research]. *Vcheni zapysky TNU imeni V.I. Vernadskoho*, 33 (72), 3, 10-15. Kyiv: Vydavnychiy dim «Helvetyka». [in Ukrainian].
- Kobzar H. (2023, Lystopad 10). *Tolerantnist – tse rozuminnia toho, shcho liudyna maie pravo buty ne takoiu, yak inshi* [Tolerance is the understanding that a person has the right to be different from others]. Vziato z <https://docuclub.docudays.ua/news/-lyudina-maye-pravo-buti-ne-takoyu-yak-insh> [in Ukrainian].
- Makhnii M. M. (2015). *Etnichna psykholohiia [Ethnic psychology]*. Kyiv: Slovo. [in Ukrainian].

- Molchanova A. O. (2013). *Tolerantnist yak tsinnisna osnova profesiinoi diialnosti pedahoha* [Tolerance as a valuable basis of a teacher's professional activity]. Kyiv: Instytut pedahohichnoi osvity i osvity doroslykh NAPN Ukrainy. [in Ukrainian].
- Nahorna L. P. (2005). *Identychnist etnichna* [Identity is ethnic]. Vziato z [http://www.history.org.ua/?termin=Identychnist\\_etnichna](http://www.history.org.ua/?termin=Identychnist_etnichna) [in Ukrainian].
- Rudenko N. M. (2015). Porivnialnyi analiz etnichnoi identychnosti uchniv Skhodu i Zakhodu Ukrainy [Comparative analysis of the ethnic identity of students from the East and West of Ukraine]. *Humanitarnyi visnyk DVNZ «Pereiaslav-Khmelnyskyi derzhavnyi pedahohichnyi universytet imeni Hryhoriia Skovorody»*, 36, III (63), 158-167. Kyiv: Hnozs. [in Ukrainian].
- Savytska O. V., Spivak L. M. (2011). *Etnopsykhologhiia* [Ethnopsychology]. Kyiv: Karavela. [in Ukrainian].
- Sedykh K. V. (2015). Suchasni tendentsii rozvytku etnichnoi ta natsionalnoi identychnosti v ukrainskomu suspilstvi [Modern trends in the development of ethnic and national identity in Ukrainian society]. *Osobystist u rozvytku: psykhologichna teoriia i praktyka*, 249-271. Sumy : Vyd-vo Sum DPU imeni A.S. Makarenka. [in Ukrainian].
- Shatynska O. (2014). *Etnopsykhologhiia* [Ethnopsychology]. Vziato z <https://www.dkpp.com.ua/wp-content/uploads/2019/10/etn-sem.pdf> [in Ukrainian].

## ANALYSIS OF ETHNIC IDENTITY AND TOLERANCE UKRAINIAN TEENAGERS

**Natalia Rudenko**

Candidate of Psychological Sciences,  
Associate Professor of Department of Preschool Pedagogy  
and Psychology and special education named after prof. T. I. Ponimanska  
Rivne State University of Humanities  
<https://orcid.org/0000-0002-1927-7742>

**Liudmyla Nazarets**

Candidate of Psychological Sciences,  
Associate Professor of Department  
of Age and Pedagogical Psychology  
Rivne State University of Humanities  
<https://orcid.org/0000-0001-5758-309X>

DOI <https://doi.org/10.35619/praprv.v1i21.353>

**Abstract.** The article analyzes the concepts of «ethnicity», «ethnic self-awareness», «identity», «ethnic identity», «ethnic tolerance». Types of ethnic identity are described: ethnonihilism, ethnic indifference, positive ethnic identity, ethno-egoism, ethno-isolationism, ethno-fanaticism. The concept of development of children's awareness of their belonging to an ethnic group is considered. An analysis of psychological, anthropological and sociological literature on the problem of formation of national self-awareness, ethnic tolerance of the individual was carried out. It is shown that ethnic tolerance is a specific feature of the national character, the spirit of peoples, an integral element of the structure of mentality.

It was found that ethnic identity, as a result of the cognitive-emotional process of self-awareness of a person as a representative of a certain ethnicity, is characteristic of the majority of adolescents of the experimental sample. 99% of the interviewed teenagers have high indicators of belonging to the Ukrainian nation. 98% of respondents have a normal level of ethnic identity and

*tolerance. Adolescents use behaviors typical for their ethnic group, and want to preserve the Ukrainian language and customs of their people. The majority of respondents have a positive ethnic identity, which is a combination of a positive attitude towards their own people and a positive attitude towards other peoples.*

*The results of statistical data processing using the Student's t-test showed that there are no gender differences ( $\alpha=0.05$ ) in indicators of such scales of the «Ethnic Identity» methodology as «Feeling of belonging to one's ethnic group», «Meaning of ethnicity». There are gender differences ( $\alpha=0.05$ ) in such indicators of the scale of the «Ethnic identity» methodology as «Assessment of majority-minority relations».*

**Key words:** *identity, ethnic identity, tolerance, ethnic tolerance, teenagers.*

*Стаття надійшла до редакції 24.11.2023 р.*